

A teljes Élet

„A zoon politikonnak én nemcsak társas lényi, de politikus-magyar igazolása vagyok. Valószínű, hogy a halálos ágyamon is csak egy magyar vezércikk erejéig fogok beelátni a nagy Titokba.” Kifejezőbb és tartalmasabb jellemzést Ady publicisztikai munkásságára nem is találhatnánk. Az ő újságírói radikalizmusában összegeződött a századelő legteljesebb helyzetelemzése, amely egyben a magyarság tragikus sorsának felismerése is volt. Az a tragikus sors és helyzet Ady lírájában és publicisztikájában nem záródott a kilátástalanságba, írásaival új megoldásokra, felismerésekre nyitott távlatokat, megtalálva az értelmes élet és cselekvés teljességének lehetőségeit. Az életet többre becsülte minden művészetnél vagy elvont elméletnél. Az Ady-értékelések azzal követték el legnagyobb tévedéseiket, amikor a napi politikai feladatoknak sajátították ki radikális élet- és társadalomszemléletét. Ady lírája és publicisztikája világnézetté kristályosodott életérzés. Bölcséletét nem lehet a megszokott kategóriákkal valahová besorolni, töredezettségében is teljes értékű alkotás, indulatait mindig érvekkel beszélteti, elemzése a társadalmi lét gyökeréig hatol, gondolatai az ösztön igazolásától kapnak fényt és érvényességet. Ady, küldetését felismerve jól tudta, hogy vannak történelmi korszakok, amikor a „vezércikkyszerű poéma többet ér esetleg száz Homérosznál” (Disputa). Majdnem mindenik publicisztikai írása egy poéma, a mondatok sodrásából, a nyelv merész költőiességéből bontakozik ki a mondanivaló. A szavaknak, kifejezéseknek, szóösszetételeknek — „kultur-magyarság”, „kompország”, „volt kultusz”, „tulipán-ország” stb. — ideológiai jelentéstartalmuk van, szimbólumértékükben érthető meg. Ady helyzetelemzésének jelentése nem ragad a meglevő, az egyszer érzékelhető és felfogható valóság konkrétságához. Egyszerre volt bizakodó, életszerelmes, pesszimista, dekadens, pogány, keresztény, nietzschei, szocialista, kultúrmagyar, nihilista, mert átélte az emberi lét veszélyérzetének minden formáját.

Sokan vádolták Adyt azzal, hogy messiánisztikus hite — új megváltónak kell jönnie — sekélyes, híján van minden mélyebb gondolati tartalomnak, Kosztolányi Dezső helyreigazítónak szánt kritikájában arról értekezett, hogy Ady küldetéshitének keleti miszticizmusát „ellentmondó bölcselletté gyúrta”. A költő, írta Kosztolányi, kevésbé hiheti, hogy politikai követelése — választójog, hadikölcsön stb. — meg is valósíthatók, s aki pedig erre hivatást érez, jobban teszi, ha képviselőseget vállal, vagy felcsap agitátornak. Kosztolányi értékelő ítékezésében a homo aestheticus viszolygott a cselekvéstől. A profán csengésű tanáccsal — „vállaljon képviselőseget” — nem érdemes foglalkozni. A filozófiai vagy esztétikai széplelkűséggel nem lehet a bornírt körülményeket megváltoztatni. Minden radikális változtatás feltétele a helyzetelemzés, amely lehetővé teszi a helyes cselekvés felismerésének szükségességét. A bornírtságot csak elemzéssel és cselekedettel lehet és kell megszüntetni. Ez pedig az ittlét otthonossá tételének erkölcsi imperatívusza.

Ady Endre publicisztikai írásaiban korának minden időszerű kérdésével és jelenlétével foglalkozott, a háborús kiadások ellen éppúgy szót emelt, mint a zsidóüldözés vagy a nemzetiségi megkülönböztetés ellen, de bírálta a klerikalizmust, a hatalmi törekvéseket, a rendőri brutalitást, a militarizmust, a sajtó parazitáit, a politikusok visszaéléseit, feudális szokásokat, feltárta a kivándorlás és az egyke okait. Ugyanakkor a századelő legjobb irodalomkritikáit írta. Gondoljunk Móricz Zsigmondról, Krúdy Gyuláról, Mikszáth Kálmánról, Szabó Dezsőről írt kítűnő bírálataira. S milyen találó jellemzések olvashatók ezekben a bírálatokban! Bernard Show „a színpad legzseniálisabb újságírója”, Molnár Ferencnél a „szimbólumok fölött táncol a mai,

összes publikumnak szánt, ravasz, divatos tánc”, Tersánszky Jenő „annyira író, hogy néha önmagát tréfálja, kínozza érte”, Rákosi Jenő „majdnem tehetség”, Bánffy Miklós „amatőríró”, de akiben van annyi tehetség, hogy egyszer megírja „aminek álmodni szokta magát”. A történelmi személyiségekről írt jellemzése is eredetiek. Ezek közül csak egyet ragadunk ki. „Deák Ferenc sokkal jobban inkább Petőfi embere volt, mint Kossuth Lajos. Kossuth a néptribunná romlott, hiú, költőiségtelen rossz költő, Deák egy profán gesztusú nagy poéta” (Petőfi nem alkuszik).

Kezdő éveiben Nietzschétől tanult, akinek az Örömről és az Életről, keresztény élettagadásról és a pogány teljességről vallott nézetei megbabonázták.

*„Pogány erőtlől, daltól, vágytól,
A lelkem immár nem buzog,
Megöltek az evangelisták,
Az életbölcsek, krisztusok.”*

De Ady írta irodalmunk legjobb Zarathustra parafázisát. Ezzel is bizonyítva a magyar nyelv rendkívüli erejét és megjelenítő képességét. Nagy hatással volt Adyra a kálvinizmus, az eleveelrendeltség ígéje és a protestáns magatartásban megtestesülő szabadgondolkodás. A kezdő évek után Comte-, Spencer-, Ibsen-, Heine-, Baudelaire-, Verlaine-hatás mutatható ki. Anatole France-ban az új típusú gondolkodót üdvözölte, aki nem fordul Istenhez, ha kétségbeesik, megvizsgálódik az emberben. Mommsent szociáldemokratákhoz való közeledéséért magasztalta. A magyarok közül Csokonait és Petőfit tartotta a legtöbbre.

A századforduló társadalmi és szellemi válságát a különböző alkatú és kultúrájú írók és gondolkodók másképpen érzékelték Budapesten, Bécsben, Prágában és Zágrábban. E korszak ellentmondásai a sárga-fekete birodalom társadalmában hozták felszínre azokat a problémákat, amelyek csak az első világháború után váltak általánosan felismertté.

A fiatal *Lukács György* ekkor írt műveiben — A lélek és a formák (1910), A modern dráma fejlődés-története (1911), Esztétikai kultúra (1913) — a politikát teljesen alárendelte az esztétikumnak és etikumnak. Az esztéta „utolsó ítéletet” mond a dolgok felett. A politika eszköz, a kultúra a cél. A szocializmusról akkor még úgy vélekedett, hogy nincs lelket mozgató vallásos ereje, amely egykor a kereszténységet jellemezte. Azért jött létre a „lökéletesedett bűnösség” állapota, mert a valóság maga alá gyűrte az etikai szférát. „A világ állapota feletti permanens kétségbeesés hangulatában” írta Lukács legjelentősebb fiatalkorú művét, a *Die Theorie des Romanst* (1914—1915). Kultúrelemzésének fő problémája a pusztaság létezés és a lét kettős-ségének feloldása valami nagy teljességbe, mert a szétszakítottság nem az emberi természet velejárója, hanem egy történelmi korszak sorsa. Az épség mintájának az antik görög kultúrát tartotta, melyben „a csillagos ég a járható utak térképét jelentette”.

Nem Lukács volt az egyedüli gondolkodó, aki egy új szellemi korszak eljöveteleért forgatta tollát. *Mannheim Károly* Comte-elméletét átfogalmazva, három történelmi-kulturális korszakot különböztetett meg. A harmadik fokon az anyag és a forma ketté válik, ilyenkor kerül előtérbe a kritika, mert a „kultúrobjektíváció már teljesen eltávolodott a lélektől és arról már nem mond semmit”. Az emberiségnek „új tartalmú metafizikára” volna szüksége. Mannheimnél is, mint Lukácsnál, a kultúra felé fordulás eltávolodást jelentett gyakorlati megoldások lehetőségeitől.

A *Vasárnapi kör* írói és filozófusai a 19. századi pozitívizmust elvetve, egy új normatív etika pátoaszát hirdették. Ez volt a budapesti szabadiskola elvi programja.

Ebben az írásban csak utalószzerűen foglalkozhatunk Kafka, Mussil, Broch, Rilke vagy Wittgstein válaszadásával, a kor társadalmi és szellemi válságára. Kísértetvilágnak érezték környezetüket. Tegyük hozzá, hogy a monarchia társadalmában és hatalmi gépezetében rejtetten, a felszíni formák alatt, érzékelhető volt az elember-

telenedés tendenciája. Franz Kafka regényeinek és novelláinak világa a valódi léte-
zéstől elszakad a lehetőség szerint meglevő valóságfeletti.

A prágaiak egyik legmarkánsabb képviselője, *Alfred Kubin* egyetlen regényének
— *Die andere Seite* — egyik szereplője aktákkal zsúfolt termeken keresztül vándorol,
a fogadóhelyiségben egy alvót talál, akinek arca percenként változik. Az éjszermély-
telenedésről és elidegenedésről szólva hivatkozhatnánk Musil „tulajdonságok nélküli
emberére” vagy Karinthy Frigyes ebben az időben keletkezett novelláira. A kiszol-
gáltatott létezésben érzett szorongás és félelem a korszak alapérzése volt.

„Jobb nem vagyok, mint annyi sok más. Egy beteg korszak dalosa” — írta Ady
egyik késői versében. De Ady Endre a kétségbeesés helyett a bornírt társadalmi
berendezkedés kritikáját és a valóság megváltoztatására való felkészülést választotta.
Lukács György az egyik interjújában mondta: „Ady Endre gyakorolta miránk azt
a benyomást, hogy ez a dzsentroid kapitalista Magyarország, ami van, az egy elve-
tendő dolog, és a helyes magatartás, ahogy Ady egy versében mondja: »Protestáló
hit és küldetéses vétő, eb ura fakó, Ugocsa non coronat«. Most én egyszer azt a
paradoxiat már kifejtettem, hogy bennem fiatal koromban a hegeli filozófia ösz-
társadalmi felfogása úgy vegyült az Ady »Ugocsa non coronat«-jával, hogy én a
hegeli filozófiának azt a tételét, hogy el kell helyesnek ismerni a történelmi fejlődés
minden etapját, és ennél fogva van egy kibékülés a valósággal, ezt én anélkül, hogy
gondolatilag nagyon tisztáztam volna, az Ugocsa non coronat nevében elvettem és
ezzel bennem volt egy bizonyos nemkööttés a kapitalista társadalommal szemben.
Nem állítom azt, hogy ez egy szocialista képzet lett volna arról, hogyan kell csinálni,
csak azt, hogy a kapitalista társadalom a legrosszabb társadalom, ami lehetséges.”

Ady publicisztikai írásait a valóság ésszerűségében való kételkedés, a totális
kritika, éleselméjű, gyakorlati helyzetelemzés jellemzi. Adynál a forradalom „teljes-
séges Élet”, felemelkedés és megtisztulás, hogy megvalósuljon a „főségesen emberi
társadalom”. Esmét akart lehelni egy eszméletlen korba, célt akart adni a céltalan-
ságnak, halhatatlansáért harcolt száraz kenyér mellett. Ady írásaiban tört felszínre
a magyar társadalom „kínzó nyugtalansága”. Azokat szerette volna a hatalmon látni,
akik átérzik az ország tragikus sorsát és változtatni akarnak rajta. „Ha a püspökre
és gróbra belegázol Árpád és Tuhutum méltó utódja: a büszke magyar polgár és
még büszkébb magyar munkás. Árpád és Tuhutum nem azért vezettek ide bennün-
ket, hogy békák legyünk, s gólyakirályokat emeljünk magunk felé a mocsárrá csi-
nált Magyarországon” (*Pusztaszeren*). A totális kritika nemcsak a magyar társa-
dalomra vonatkozik. Az európai történelemnek — írja Vadak, törpék, majmok című
reflexiójában — voltak gyászos, hősies, cifra korszakai, de a század fordulójához
hasonló még nem volt: *A homo sapiens megutálta önmagát*. „Elérkezett a tömegekig
a nagy magányos Emberek embergyűlölete, s ha a tömeg nem is hallott még
Nietzscheről, de Nietzsche követi. Nem véletlen dolog az, hanem olyan okvetlen,
mint egy lángész megjelenése, hogy most Párizsban az emberek önmegvetődsit ját-
szanak. Íme, az új humanizmus, a szociális lény kultusza, az emberpártolás dicsekvő
érmének — másik oldala.” Sajnos, a zseniális megfigyelések, az elembertelenedés
érzékelése töredékesen, reflexiókban maradtak. Ady nem vállalkozott a jelenségek
elméleti elemzésére, alkata, indulatai, szenvedélyes vitatkozó képessége nem enged-
ték, hogy elmélyüljön a valóság elméleti tanulmányozásában.

Természetesen Ady elsősorban a magyarországi társadalmi és politikai viszonyo-
kat bírálta, a mágnások és papok uralmát, akik romlásba vitték az országot. Tiborc
milliónyi unokája műveletlen és anyagi nyomorban él, sokan közülük kénytelenek
Amerikába vándorolni. Egyik oldalról a klerikalizmus, másik oldalról a mágnás-
uralom folytatgatja az országot. A cicomás áltudomány, akadémikus vaskalaposság,
anekdotairadalom, csárdásköltészet, feudalizmus, pénzeszsákdölyf, üzérkedő irodalom
és sajtó, tünetei a mind súlyosabbá váló korfolyamatnak. Bírálta a végrehajtó hata-
lom túlsúlyba kerülését a törvényhozó hatalommal szemben, centralizmust, bürokrá-
ciát, a rendeletekkel történő irányítást, a hivatali ranglétrát, a parlamentben folyó
színjátszást, idejétmúlt szokásokat, az állami tisztviselők többarcúságát. Az állam-

gépezet önmaga tökéletesítésébe fulladt. Ezért van Magyarországon annyi álköltő, világmegváltó féltehetség, bölcselkedő újító, lélekvándorlást hirdető magántudós. Az ország elmaradottságát a felemás polgári fejlődés okozta. Mivel nem volt egész társadalmat megváltoztató „erupciós forradalom” — a 48-as forradalmat sem tekintette teljes forradalomnak —, az idegenekből összeverődött polgárság a szövetséget a könnyen hajlítható lateiner néppel és az eladósodott dzsentrivel kereste, közben Tiszának tisztelgett. Ezért a munkásságnak kell elvégeznie és betöltenie a polgárság szerepét. Ady nagyon fontos szerepet tulajdonított az értelmiségnek: a szellem embe-reinek kell a haladást és változtatás szükségességét a parasztokban és munkásokban, a hatalomból kirekesztettekben tudatosítaniuk.

Ady bírálatát nem korlátozta a magyar viszonyokra. Több írásában foglalkozott Kelet-Európa országainak társadalmi és kulturális helyzetével. A Balkánon is alacsony volt a kultúrmérce és nagy volt az anyagi nyomor. Éppen az 1907-es romániai parasztfelkelés évében írta, hogy a bojáruralom alatt levő Románia Kongó-völgye. „Kongó és kongóbb minden más országnál”. A fejlett nyugati országok társadalmát is bírálta. Svájcról írta: „...a tökféjú kapitalizmusnak s a pedáns tanárkodásnak forradalom ellen véglegesen beoltott és biztosított földje” (Disputa). A német császárság és a junkerség bírálatából sohasem fogyott ki a tolla.

Sokat vitatták és ma is vitatják Adynak a szocializmusról vallott felfogását. Mint már mondtuk, Adyt nem mint teoretikust, még kevésbé mint politikust kell olvasni. Ha ezt tennék, teljesen érthetetlen volna előttünk, hogy miért nevezte a protestantizmust a szocializmus testvérének. Ady szocializmusa — *humán szocializmus*. Az új szocialista rendtől az ember felszabadulását várta, az elnyomás minden formájának megszüntetését, a kultúra és az emberi szabadság eljövételét. Ady szocializmusa antropológiai színezetű, nem dogmák, elfogadott magatartási és erkölcsi minták kényszerrendszere, mely lehetőségeiben új uralmi rendet rejteget. Egyik fiatalkori írásában — Brunetiére esete (1904) — a francia szocialistákat azért bírálta, mert saját gondolkodási sémájukat rá akarták erőszakolni a társadalomra. A gondolkodás és véleményalkotás nem lehet egy elfogult csoport kiváltsága. Brunetiére-ben az intellektuális kultúrát gyűlölték. „A szocialisták ügyesebbjei olyanformán fejezik ezt ki, hogy ők a mai műveltség ellen is küzdenek, a mai gondolkodásformák ellen is, nekik nem kell a régi klasszikus műveltség, mert ez voltaképpen középkori. És rettenetes gúnnyal aposztrofálják az athéni lelkeket, akik, szerintük a gondolkodást csak a gondolkozásért, a művészetet csak a művészetért művelik. Ők az emberi gondolkodás nagyságát egy munkásügyi reform kigondolásában szabnak meg, ami szép dolog, de talán nem minden. És szabad szabadon gondolkozni a szocialista séma szerint.” Nekik Zola is csak azért nagy, mert politikájukban támogatta. Ady fejtegetésének logikája és erkölcsi tiltakozása érthető. Ha a forradalmi a teljes-Élet, mely megszünteti az osztályelnyomást, új társadalmi berendezkedést teremt, akkor a kultúrának és a szabad gondolkodásnak is teljességet kell biztosítson. A szellemi és cselekvési szabadság nélkül a szocializmus elidegenül lényegétől, az emberi teljességtől.

A századforduló uralkodó ideológiája a nacionalizmus volt. Kelet-Európában a félféudális körülmények között az a téveszme vált a politikai gyakorlatban elfogadottá, hogy a haladó demokratikus eszmék a nemzeti közösség létét veszélyeztetik. A változásoktól való félelem érzése növelte a más nyelvű és kultúrájú közösségek iránti agresszivitást, az állam megnyirbálta a közszabadságot, árulókat, bérenceket gyanított azokban, akik másképpen gondolkodtak, elvtelen megegyezésekkel és szövetezésekkel, tekintélyuralommal próbálta elhárítani a „veszedelmet”. Az ideológusok kitalálták a politikai nemzet fogalmát: az állampolgárok függetlenül etnikai eredetükre, nyelvükre, kultúrájukra, egy nemzetet alkotnak, ezért az államnak feltétlenül engedelmisséggel tartoznak. A nacionalizmus nyugati ideológusai sem gondolkodtak másképpen.

Renan a polgári demokrácia principiumainak szellemében a nemzetet olyan közösségnek tekintette, amelynek lényegét a szakadatlan népszavazás képezi. A fran-

cia nacionalizmus jó tollú írója, Barrès, elfogadta a köztársaságot, mint államformát, de a liberalizmust, a demokráciát, a parlamentáris rendszert elvetette. Barrès szerint a demokratikus eszme és intézmények bontották meg a francia nemzet érzelmi és gondolati egységét. A francia forradalom évében Franciaország lakosságának csaknem fele (45%) nem vallotta a franciái anyanyelvének. A forradalmárok az egységes állannyelv kiterjesztésében a fejlettebb kultúra elsajátításának eszközeit látták, gazdagítani akarták az ország más nyelvet beszélő etnikumait. Barrèsék nacionalizmusa más fogantatású, a politikai nemzet belső egységesítését a külső terjeszkedés és hegemonia alapfeltételének tekintették. A közhangulat nemzeti önimáddal és türelmetlenséggel telítődött.

A kelet-európai országokban a politikusok áljelszavakkal szereztek meg politikai megbízatásukat, a demokratizmus látszatával kormányozták az illuzórikus politikai nemzetet. A politikus személye körül mítoszt szőtték, tőle várták az állam megmentését, az ősi erények beteljesedését. Döntő szerephez jutottak az arisztokraták, dzsentrik, katonák, bojárok, a tevékeny polgári morállal szemben a nemesi-katonái szokásokat és magatartást fogadták el a közeleti és társas viselkedés erkölcsi mértékéül. Az egység, rend, fegyelem, tekintélytisztelet, forradalomellenesség téveszméihez szegődött az úgynevezett „nemzeti intelligencia”; írók, történészek, papok, tanárok, néptanítók hittérítő munkáján keresztül kellett bizonyossá váljon, hogy az állam a lehető legjobb irányban halad. A hivatalos kultúra alárendelődött a politika érdekeinek. (A politika táplálta nemzeti hiúság teljesen háttérbe szorította a nemzetek valóságos értékrendjét.) Az ideológia mindent alárendelt a nemzeti célszerűségnek, a nemzet érdekében és nevében elkövetett cselekedet a legfőbb jó, a tudományos kérdések érvényét és igazságát is a politika döntötte el.

Ady kegyetlen kritikája nemcsak a nacionalizmusra mint ideológiára irányult, hanem a társadalmi-politikai berendezkedésre is, amely létrehozta és fenntartotta a nemzeti megtevesztésnek ideológiáját.

A kétfejű sas egyik feje szittyá arcú, magyar bajuszú, a másik Loyolára emlékeztet. A nacionalizmus és klerikalizmus közül a nacionalizmus a veszedelmesebb. „A nacionalizmus maga ezer arc. Megzavarja a legbiztosabb szemű embert. Lefoglal magának minden emberi gyöngésséget. Utazik tradícióra, kegyeletre, fajbüszkeségre, kenyéririgységre, minden erényre és bűnre” (A magyar kétfejű sas). A hazafiassággal kérkedő klerikalizmus veszedelmesebb a nyílt klerikalizmusnál. A reakciók nemzeti eszméje ösködő, hencegő, együgyű, vad nacionalizmus, fajtenyésztés és agrarizmus.

De Ady a francia nacionalizmust sem kímélte. Maurice Barrès Wekerléhez hasonlította. „Egy kicsit Wekerle Sándor — életprogramjában s egy kicsit Prohászka Ottokár — reverendátlanul, szép, merész és veszedelmes féligazságokkal” (Maurice Barrès). A francia nacionalizmus is gyűlölte a világosságot, szidta a haladást, liberálisokat, zsidókat, hugenottákat, táborába gyűjtötte a bonapartistákat, királypártiakat, agrariusokat, papokat, arisztokratákat. Ady a magyar nacionalizmust összehasonlította európai rokonaival, érdemes ebből az írásából is néhány mondatot idézni. „A magyar nacionalizmusnak mindenütt van rokonsága, mert nagyon sok színű. Leghasonlatosabb a spanyolhoz, mert a papok malmát hajtja. Rokon a porosz junkerekével, mert a föld zsarnokságát célozza. Testvérségben él az osztrák keresztényszocialistákkal, mert a római vezetés közös, s mert ostoba és galád módon gyűlölködő, antiszemita. Talán közelebb áll még az orosz cézárizmus szelleméhez is, mint azokhoz, kik a humanizmust és a haladást szolgálják” (Nacionalisták).

Ady publicisztikai írásaiban a nemzet fogalmát (populus Werbőczianus) elválasztotta a nép fogalmától (plebs): az egyiket az ideológia alkotta uralmi célokra, a másik: politikából kiszorított sorsközösség. A társadalmi kérdések és a nemzeti közösség sorsa szorosan összetartoznak. A nemzet alatti nép, amelyet a befejezetlen polgári forradalom nem tudott jogokhoz és demokratikus életlehetőségekhez juttatni, csak a teljes-Életet megvalósító politikai és társadalmi forradalommal emelkedhet azonos célokat követő politikai közösséggé. Ady a nemzeti és nemzetiségi kérdésben

korának legtisztábban tájékozódó gondolkodói közé tartozott. A magyar szocialisták legjelentősebb ideológusa, Szabó Ervin, ha nem is volt közönyös a nemzeti hagyományok iránt, de Adyval és Jászival ellentétben, viszonylag keveset foglalkozott a nemzeti kérdéssel, azt hitte, hogy a szocializmusban az összes nemzeti problémák maguktól megoldódnak.

A nacionalizmus kiszolgáltatóitjai között a nemzetiségek sorsa a legnehezebb, kétségbe vonják nyelvük használatának jogosságát, kultúrájuk eredetiségét, értékrendjük érvényességét, lojalitásukat, közösségi életük értelmét. Pusztá létezésükkel is veszélyt sejtetnek. Ady Endre védelmébe vette a monarchia nemzetiségeit. „Én minden fajt, nyelvet, vallást, meggyőződést és jogot tisztellek, extra et intra Hungariam. Sőt én az erőszakos magyarosításnak sem vagyok a barátja.” (Tanulmányok, 1901). Ady felismerte, hogy Magyarország, mint minden több nemzetiségű ország, csak mint demokratikus népállam maradhat fenn.

Mikor Octavian Gogat a szegedi börtönbe zárták, Ady testvéri üdvözlését küldötte a román költőnek. Mint demokrata és internacionalista elítélte a Román Nemzeti Párt vezetőit, amikor tárgyalásokat kezdetek a reakció „gyülelésvész, utálatos had”-ával. Az elnyomott és kiszolgáltatót nemzetiségek csak a radikálisokkal és a szocialistákkal szövetkezhetnek, mert egyenjogúságot és önrendelkezést nem lehet azoktól várni, akik uralmuk biztonságáért kezdenek tárgyalásokat. Emil Isac Adynak a Világban megjelent cikkét lelkesen üdvözölte. Ady Gogat akkor is bírálta, amikor az a nacionalistákhoz csatlakozott. „Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfölségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű” (Levél helyett Gogának, 1915). Ady nemzetiségekhez való viszonyát nem tette a mindenkori politikai fordulatok függvényévé. Magatartása és íráserkölcse az egyetemes emberségtől volt teljes. A nemzetiségek közösségi létét és életlehetőségeik szabadságát az emberi lét adottságaként fogta fel. A nemzetiségekhez való viszony mindig erkölcsi kérdés volt és marad. A nyelvi, kulturális és politikai megkülönböztetéssel való szembefordulás erkölcsi parancs, amit nem lehet a taktikai fondorlatoknak alárendelni.

Erkölcös kultúrember a nacionalizmushoz sohasem szegődhet. Ady elismeréssel írt Jászi Oszkár könyvéről. Úgy vélte, hogy Jászi megtalálta a nemzetiségi kérdés megoldásának archimédeszi pontját. „Megérezte, hogy a sok népű, sok inségű, sok kultúrájú, sok rongyú, sok zsolozsmájú ország a leggazdagabb kultúranciók, lehetőségek, érdekességek országa” (Jászi Oszkár könyve). Ady Endre írásaiban folytatódott Wesselényi Miklós, Eötvös József demokratikus humanizmusa.

Történelmünknek nincs kegyetlenebb értékelője, mint Ady Endre, aki tragikus sors helyzetben is világosan ítélt jelenről és rég múlt korokról, totális kritikája mentes a mostan divatos mindentagadástól, nem vetette el a múlt értékeit, a történelemnek azokat a korszakait és személyiségeit, akiknek munkája és alkotása minta, lelkesítő példa lehet.

A hivatalos ideológia az arisztokrácia uralmát magasabb intelligenciával, ország-szerző történelmi jogával indokolta: a fejlettebb kultúra predestinálja őket a vezetésre, a plebs engedelmességgel tartozik, mert képtelen az ország irányítására. Ady kitűnő érzékkel a történelmi osztályok intelligenciáját vonta kétségbe, szellemi és erkölcsi felbomlásuk kórképével bizonyította, hogy elvesztették, ami egykor képessé tette őket a vezetésre, az új körülmények között csak a forma maradt örökségül.

A régi porták az európai és a magyar irodalom minden értékes alkotását beszürezték, a dédapa Voltaire-t szerette, az apa radikális reformer volt, de a kiegyezés után meghiggadt az „európer”, az unoka pedig cicomázkodó bús magyar, egyszerre 1847-es és 1849-es, a zsidókat és a nemzetiségeket szidja (Amit a régi porták mesélnek). A lelkesítő, új erőt adó példa Erdély, Dávid Ferenc, Bethlen Gábor, Apáczai Csere János, Bolyai János, Wesselényi Miklós országa. Erdély gyűjtőlencséje volt az európai kultúrának, szabad államként tárgyalt az európai hatalmakkal, itt

mondották ki először Európában a vallásszabadságot. „A lantosoknak itt van vidám, szabad útjuk, innen adják az eseményeket Nagy-Magyarországnak, szegény, sanyargatott, szomorú földnek. Bethlen Gábor itt teremt az oláh pakulároknak irodalmi nyelvet. Itt siratja az első magyar kultúrember, Szenczi Molnár Albert, hogy ő magyar, de nem lenne más egy világerért sem. Itt terem az első asszonyíró, azután az erdélyi Mikes Kelemen példája annak, hogy nekünk futni kell a germántól, s nyugatabbra menni eszmeházasodások céljából, és ugyanő az, aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és erős magyar nyelvnek századokra. Descartes Erdély révén jut Keletre, Comenius Amost erdélyi asszony veszi észre. A székely balladák vetekednek ez időből a skótokkal, Rákóczi Vassailles-ban is becsült nagyr, Bogdány, Mányoki, Kupeczky már festhetnek Erdélyben.” (Ismeretlen Korvin-Kódex margójára.) Ady kétségbeesettségében az erdélyi hagyományok folytatását kérte. Elsősorban az értelmiségtől, mert „Ma a magyar intellektusok a magyar hajdúk.”

A „kultúrmagyarság” a régi hagyományok értékeit és az új kultúrát kell elsajátítsa. Ady azt is jól értékelte, hogy a magyarság tudatzavarait nem kis mértékben a lemásolt, máshonnan behozott műveltség mechanikus átvétele okozza, a századfordulón az ország valóságos rakodóhelye volt „minden ideáramnak”. Az elmaradottság, és a félig elsajátított műveltség tette az országot Kelet és Nyugat partjai között mászkáló *kompországgá*.

„S még a Templomot se építettük föl

S fölolvastt a világ kohója

S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.”

(A szétszóródás előtt)

A csak átvett, nem asszimilált kultúrkörnyezetben az ember idegennek érzi magát. Az átvétel csak akkor növeli az alkotóképességet, ha belső tartalomná válik, idegekbe, magatartásba, közérzetbe, gondolkodásmódba asszimilálódik. Az élet teljességét jelentő szocialista rendet Ady olyan társadalomnak képzelte el, amely lehetőségét teremt a Templom felépítésének, az értékekben való megmaradásra. Ady a kultúrtársadalom megteremtését a városoktól várta, Nagyváradtól, Szegedtől, Aradtól, Temesvártól, Pozsonytól, Győrtől, Miskolctól. Szembefordult a múlt felé búsongó agrariusok avitt hagyománytisztelőivel. De azokat is bírálta, akik elolvastnak néhány német könyvet és a magyar irodalom megváltóinak szerepében tetszelegnek. (A duk-duk affér.) A hagyomány a korszerű értékrend szintézisében őrzi meg jelentését.

A kultúra nem a politika színeváltozása, hanem magatartást, cselekvést, gondolkodásmódot meghatározó értékrendszer. A „*kultúrmagyarság*” fogalma, amelyre Ady annyit és annyiszor hivatkozik, gondolkodásmódban és magatartásban megtisztult magyarságot jelent, olyan elfogultságoktól és partikuláris érdekektől mentes nemzeti közösséget, amely a nembeliség szintjén gondolkodik és cselekszik. E fogalom jelentéséből tudjuk megérteni Adynak a nemzetiségekhez való viszonyát is. A régi kultúr-Magyarországot kereste Erdély történelmi múltjában is. A Templomot is a kultúrmagyarság kell felépítse.

E század elejére az ember elvesztette régi istenhitét. A darwinizmus bizonyossá tette az ember természeti eredetét, a tudomány az embert magára hagyta a világ-egyetemben, a comte-i és spenceri fejlődéelmélet kevésbé radikális formában, de a nietzschei igazságot — „Isten meghalt” — változtatta tényszerűen is igazolható világnézetté. Csökkent az egyházak tömegbefolyása. A hitfelekezetek nem vállalták a dialógust, új pótszereket kerestek, vallási pártoskodásba menekültek a történelem világnézeti kérdései elől. De az új filozófiák sem tudták a lélek feszültségét feloldani, a vallásos hitet olyan meggyőződéssel helyettesíteni, amely képes az ittlét értelmét és célszerűségét sorsként elfogadtatni.

Ady rajongott a nyugati polgári demokrácia vívmányaiért, voltak pillanatai, amikor azt hitte, hogy Franciaországban tíz éven belül a szervezett munkásmilliók átveszik a hatalmat. A rajongás nem volt egyoldalú, bírálta a polgári társadalom hatalmi szerkezetének torzulását, a pénz koronázta a harmadik köztársaságot, a pénz pedig konzervatívabb, mint egy Habsburg császár és király. A háború éveiben is mentes maradt a gyanúsítás vagy uszítás minden formájától, csak egy mondatát idézzük, az igazi Franciaország „nem a mob, hanem az örök francia géniusz” (Vigasztaló Anatole France).

A „nyugati modell” a marxista munkásmozgalomban és a népi írónál elvesztette jelentőségét. A népi írók legjobbjai a magyar valóságból akartak olyan új, sajátosan magyar társadalmi berendezkedést és kultúrát létrehozni, amely példával szolgálhat a válságba került emberiségnek. Németh László kultúrkritikája és eszményi „minőségi szocializmusa” a világnak is újat hozó magyar műhely tervvázlataként érthető meg helyesen a fel nem épített Templom tervrajza. Ady radikalizmusa a munkásmozgalomban és a népi írók társadalomszemléletében is folytatódott.

Ady az egész életet megváltoztató forradalmat várta, hogy a magyarság sorsa jobbra forduljon. „Az itthonon kívül minden idegen, az itthoni pedig gyötrelmes volt neki. Az éjszakába is előle menekült, de az itthoniba; a jövőbe, de a házaiba — a hazai forradalomba, amit minden külföldi megmozdulás meglökni, serkenteni, elindítani hivatott volt.” (Fülep Lajos: Ady éjszakái és éjszakája.)

HAJNAL GABRIELLA: BIZÁNC